

Pintures rupestres de Catalunya: un patrimoni desconegut i amenaçat. El projecte «Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya»

JOSEP CASTELLS I CAMP, GEMMA HERNÁNDEZ HERRERO
INVENTARI DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DE CATALUNYA
SERVEI D'ARQUEOLOGIA

PREÀMBUL

Cal dir d'entrada que aquesta conferència no pretén parlar de temes tan importants com la investigació en si de les pintures rupestres de Catalunya, els seus diferents estils i tècniques o la seva evolució cronològica en el marc de la prehistòria a Catalunya.

Avui, únicament volem explicar les pintures rupestres de Catalunya des d'un punt de vista patrimonial, i molt especialment de les tasques que s'han portat a terme des de l'àrea de treball d'Inventari del Patrimoni Arqueològic del Servei d'Arqueologia.

CARTA ARQUEOLÒGICA - DOCUMENTACIÓ DE PINTURES RUPESTRES

A les darreries de l'any 1982 i principis del 1983, el Servei d'Arqueologia inicià la realització de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya, per tal de conèixer el nostre Patrimoni, les seves situació i característiques i fer possible la realització de programes racionals de prioritats quant a investigació, protecció, revalorització, conservació, difusió i explotació museística de l'esmentat patrimoni.

No ens allargarem en una explicació exhaustiva sobre l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya, ja que no és el tema central d'aquesta conferència i, a més a més, ja l'any 1985 tinguérem ocasió de parlar-ne des d'aquesta mateixa *Tribuna*. Únicament recordarem que l'IPAC s'estructura a partir de la realització de les Cartes Arqueològiques, les quals es porten a terme per comarques.

La informació recollida en cada una de les fitxes referents a cada un dels jaciments inventariats en recullen tots els aspectes més bàsics i importants. No obstant això, l'anàlisi de la informació recollida en aquestes fitxes i el seu

estudi a partir de la significació cultural o les condicions específiques del patrimoni inventariat exigeix, en molts casos, ampliar el procés documental d'un jaciment concret o d'un conjunt d'ells.

Aquesta seria la gènesi de molts dels programes i actuacions portats a terme per l'Inventari, com ara la documentació exhaustiva de la zona afectada per un embassament, una autopista, la proposta d'un parc arqueològic o la creació d'un «*Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya*».

La decisió de documentar de manera específica els jaciments amb pintures rupestres fou motivada, fonamentalment, a partir de tres consideracions:

1. Fragilitat i vulnerabilitat d'aquest tipus de jaciments.
2. Transcendència d'aquests jaciments en tant que són uns dels pocs testimonis artístico-documentals de la realitat socio-econòmica de la prehistòria i que, en molts casos, responen a una abstracció tan subtil que fins i tot als nostres dies ens debatem sobre el seu significat.
3. Llevat de dos o tres conjunts pictòrics (Ulldecona, Cogul, Pedra de les Orenetes...), els jaciments amb pintures rupestres no són coneguts.

Ens permetem fer només un petit incís per comentar una mica la història dels descobriments dels jaciments amb pintures rupestres. Si bé sembla que tinguin lloc des de fa molts anys, la veritat és que globalment la història dels descobriments és molt recent, no té més de 70 anys i el seu tractament de manera científica podem dir que encara és més recent.

Els primers descobriments es remunten a l'any 1830, any en el qual Torres Amat presentà una memòria a la Reial Acadèmia de la Història en la qual donà a conèixer dos jaciments: el Portell de les Lletres i l'Abric de Baridana –tots dos a Montblanc–, tot i que ell no els interpretava com a tals conjunts amb pintures.

No és fins al canvi de segle (1900-1910) i transcorreguts 70 anys que es coneixerà un nou jaciment: la Roca dels Moros de Cogul. La notícia d'aquest descobriment va atreure nombrosos investigadors europeus i representà, sense cap dubte, el motor que impel·lí la recerca i les investigacions en el camp de les manifestacions rupestres a Catalunya.

Després de Cogul, l'any 1914, Breuil fou informat de la descoberta de la Cova Pintada d'Alfara (Baix Ebre), la qual donà a conèixer en la seva obra dedicada a la pintura rupestre esquemàtica de la Península.

A la dècada següent, 1920-1930, augmenten les troballes d'aquests tipus de manifestacions pictòriques a causa, fonamentalment, de la tasca portada a terme per Bosh i Gimpera i J. Colominas des del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Servei creat l'any 1914. Entre les seves activitats, hi figuren les prospeccions a les serres de Tivissa i Vandellòs, que donaren com a resultat la trobada de 10 jaciments, a les zones de Montblanc (Conca de Barberà), Tivissa (Ribera d'Ebre), Vandellòs (Baix Camp) i el Perelló (Baix Ebre), entre ells Cabra Feixet.

Entre els anys 1927 i 1950 Salvador Vilaseca descobreix i dona a conèixer diferents conjunts; la seva tasca, conjuntament a la d'altres estudiosos –com ara J. Estrada–, dibuixa per a aquestes dècades el panorama següent:

Durant la dècada dels 30 no tindrà lloc cap nova trobada. En la dels 40 es localitzaran dos jaciments, Baridana i Mas d'en Llord (Montblanc); en la dels 50, tres –un d'ells, la Pedra de les Orenetes, a la Roca del Vallès–; en la dels 60, dos, el Roc del Rumbau, a Peramola, i la Moleta de Cartagena, a Sant Carles de la Ràpita, aquesta última desapareguda poc després en circumstàncies estranyes. En la dècada dels 70 es localitzaran 18 conjunts, tan importants com els de la Serra de la Pietat, Aparets o Antona. Durant aquesta última (1980-1990) foren localitzats 14 nous conjunts, entre ells la Vall d'Inglà, el Mas d'en Carles, etc.

En resum podem dir que de 1830 a 1940 (110 anys) es descobreixen 14 jaciments i de 1940 a 1990 (50 anys), 39 jaciments, gairebé tres vegades més. Aquest llarg procés –o curt, segons es miri– en l'estudi i documentació de tots aquests jaciments (160 anys), la constatació del fort increment de les descobertes durant aquesta última dècada, juntament amb els tres motius que abans hem comentat (fragilitat, transcendència, desconeixement), ens portaren a iniciar tot un procés de documentació en el qual es tornaren a documentar tots els conjunts –fins i tot els coneguts i estudiats reiteradament al llarg del temps– amb una metodologia única, sota un mateix criteri i estil, i en un breu espai de temps. D'aquesta manera es garanteix una uniformitat en el tractament dels diferents conjunts, així com un apropament a la seva realitat física en els nostres dies.

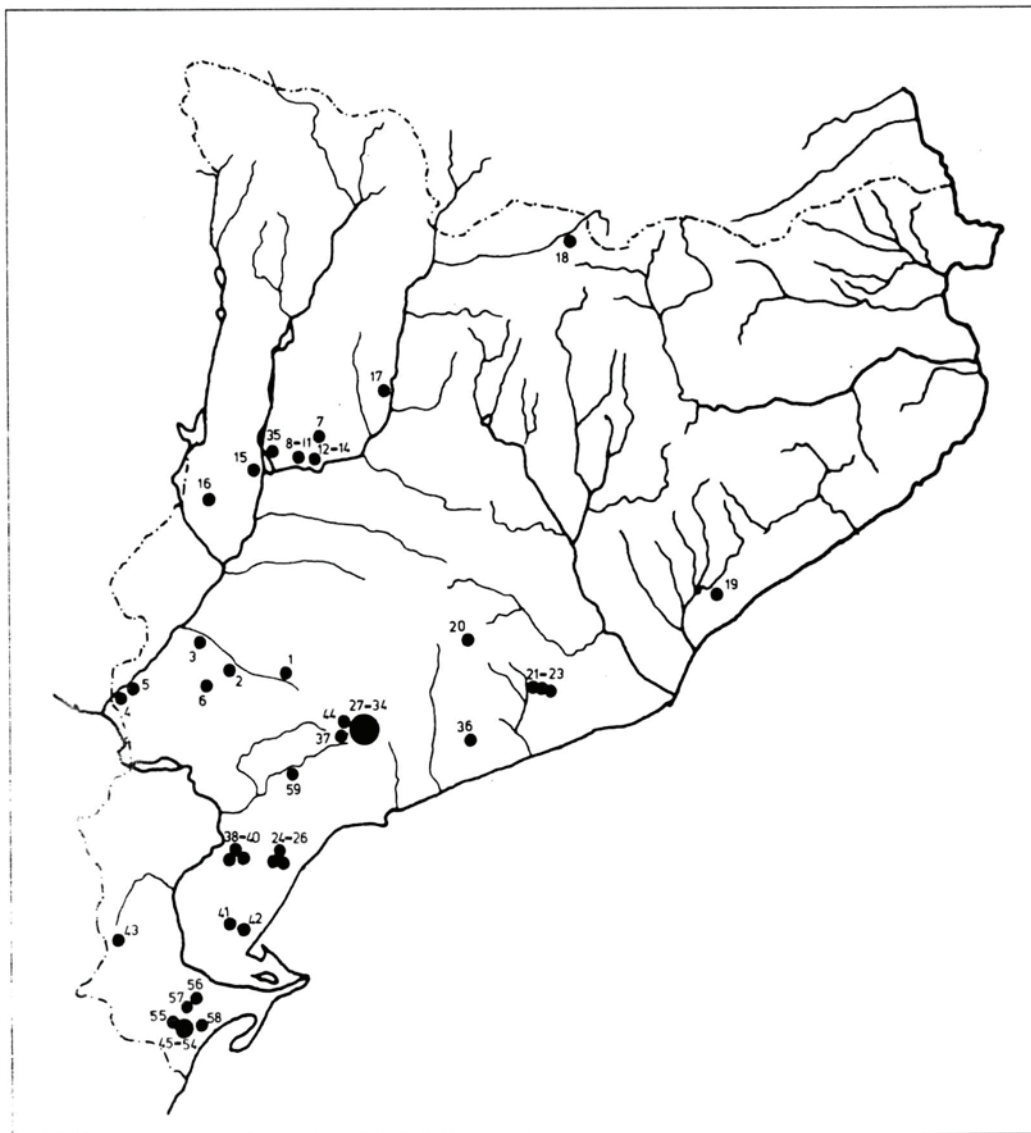
La documentació dels conjunts amb pintures rupestres de Catalunya es porta a terme mitjançant la contractació d'arqueòlegs especialistes en el tema i d'altres professionals especialitzats en les diferents tècniques de documentació, que en completen el resultat. El contingut d'aquesta documentació fa referència a:

- Descripció del *context* del jaciment.
- *Registre fotogràfic* (en una primera fase en B/N, color i diapositiva).
- Realització de *reproduccions* mitjançant calcs, escala 1:1, de tot el conjunt pictòric.
- *Planimetria* del jaciment.
- *Descripció* de totes les figures, tant de forma individualitzada com de conjunt, i de la seva posició espacial i relacions. Aquesta descripció es complementa amb una primera anàlisi individualitzada del seu *estat de conservació* i l'estudi de les causes o fenòmens que la motiven.
- Revisió de tota la bibliografia *especialitzada* sobre cada jaciment en concret, analitzant i comparant les diferents reproduccions, així com les modificacions pel que fa a l'estat de conservació al llarg del temps.

Totes aquestes dades es materialitzen en un informe en el qual s'inclou una *aproximació cronològica*, una *proposta d'actuació* i la *historiografia* del jaciment. A més a més, es completa la documentació amb la *filmació en vídeo* del conjunt, tant de les pictografies com del context.

El programa de documentació de les pintures rupestres de Catalunya s'inicià l'any 1985 amb la documentació exhaustiva de Cogul; va ser aquesta la

Jaciments documentats

1. Vall de la Coma (l'Albi, les Garrigues)	6. Roca dels Moros (Cogul, les Garrigues)
2. Roques Guàrdies II (les Borges Blanques, les Garrigues)	7. Cova del Cogulló (Vilanova de Meià, Noguera)
3. Cova d'Alfès (Alfès, Segrià)	8-11. Les Aparets I, II, III i IV (Alòs de Bageguer, Noguera)
4. Barranc de Canà (la Granja d'Escarp)	12-14. Cova d'Antona I, II i III (Artesa de Segre, Noguera)
5. Barranc de Sant Jaume (la Granja d'Escarp)	

15. *Cova del Tabac* (Camarasa, Noguera)
16. *Cova dels Vilasos* (Os de Balaguer, Noguera)
17. *Roc del Rumbau* (Peramola, Alt Urgell)
18. *Abric de la Vall d'Inglà* (Bellver de Cerdanya, Cerdanya)
19. *La Pedra de les Orenetes* (la Roca del Vallès, Vallès Oriental)
20. *Cova Roja* (Santa Maria de Miralles, Anoia)
21. *Cova dels Segarulls* (Olèrdola, Alt Penedès)
22. *Cova de Can Castellvi* (Olèrdola, Alt Penedès)
23. *Cova de Can Ximet* (Olèrdola, Alt Penedès)
24. *Cova de l'Escoda* (Vandellòs, Baix Camp)
25. *Racó d'en Perdigó* (Vandellòs, Baix Camp)
26. *Balma d'en Roc* (Vandellòs, Baix Camp)
27. *Mas d'en Carles* (Montblanc, Conca de Barberà)
28. *Cova de les Creus* (Montblanc, Conca de Barberà)
29. *Mas d'en Britus I* (Montblanc, Conca de Barberà)
30. *Mas d'en Britus II* (Montblanc, Conca de Barberà)
31. *Mas d'en Llord* (Montblanc, Conca de Barberà)
32. *Portell de les Lletres* (Montblanc, Conca de Barberà)
33. *Mas d'en Ramon d'en Besso* (Montblanc, Conca de Barberà)
34. *Abric de la Baridana I* (Montblanc, Conca de Barberà)
35. *Balma del Pantà* (Camarasa, Noguera)
36. *Cova de Vallmajor* (Albinyana, Baix Penedès)
37. *Mas del Grant* (Montblanc, Conca de Barberà)
38. *Cova del Ramat* (Tivissa, Ribera d'Ebre)
39. *Cova del Cingle* (Tivissa, Ribera d'Ebre)
40. *Cova del Pi* (Tivissa, Ribera d'Ebre)
41. *Cabra Feixet* (el Perelló, Baix Ebre)
42. *Les Colobres* (el Perelló, Baix Ebre)
43. *Cova Pintada* (Alfara, Baix Ebre)
44. *Abric de la Baridana II* (Montblanc, Conca de Barberà)
45. *Abric I de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
46. *Abric II de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
47. *Abric IIIa de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
48. *Abric IIIb de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
49. *Abric IV o Cova Fosca de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
50. *Abric V i V exterior de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
51. *Abric VI de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
52. *Abric VII de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
53. *Abric VIII de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
54. *Abric IX de la Serra de la Pietat* (Ulldecona, Montsià)
55. *Abric d'Esquarterades I i II* (Ulldecona, Montsià)
56. *Abric de Masets* (Freginals, Montsià)
57. *Abric de les Llibreres* (Freginals, Montsià)
58. *Moleta de Cartagena* (Sant Carles de la Ràpita, Montsià)
59. *Abric de Gallicant* (Cornudella, Priorat)

primera actuació sobre el tema i a partir de la qual començà a prendre forma el programa «*Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya*». Per a la seva realització aquest projecte s'estructurà a partir de l'agrupació de tots els jaciments amb pintures en tres grans àrees geogràfiques, que foren documentades segons el programa següent:

1986.- CONCA DEL SEGRE

Documentació dels 19 jaciments coneguts amb pintures rupestres. Cal destacar que un d'aquests jaciments (Vall de la Coma) fou descobert gràcies a la realització de la Carta Arqueològica de les Garrigues i un altre (Roques Guàrdies II) durant la realització de la documentació d'aquests jaciments.

1987.- ÀREES CENTRAL I MERIDIONAL
Documentació dels 14 jaciments coneguts.

1988/1r trimestre 1989.- TERRES DE L'EBRE

Documentació dels 25 jaciments de la zona. D'aquests jaciments, l'anomenat Mas del Grant va ésser descobert aquell mateix any, la Bauma del Roc és fruit de la realització de la Carta Arqueològica de la zona portada a terme l'any 1985 i un tercer –Racó d'en Perdigó–, conegut únicament pels seus descobriments l'any 1921 fou «redescobert» amb motiu d'aquestes documentacions.

Els resultats fruit d'aquestes documentacions es materialitzen en la publicació de la sèrie «*Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya*».

EL «*Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya*» no pretén ser una obra d'investigació, sinó oferir el màxim d'informació possible sobre els diferents conjunts de la manera més objectiva que es pugui. A aquest efecte, i per tal d'evitar consideracions subjectives, l'apartat de descripció dels motius pictòrics es realitza mitjançant una fitxa que enregistra les dades següents:

1. Situació
2. Mida (de la part conservada)
3. Tècnica
4. Color (referència segons la taula Pantone Color Formula Guide 17th Edition, fourth printing, 1984-85. A component of the Pantone Library of Color, printed in USA)
5. Estil
6. Morfologia (anatomia, indumentària, posició)
7. Observacions
8. Conservació

Lògicament, quan hom no en disposa, la informació s'obvia (com ara al camp Estil a les «restes»).

Una de les primeres reflexions que podem fer sobre el tema dels jaciments amb pintures rupestres, al marge del seu aspecte històric i com a objecte d'investigació i per tant de coneixement, és la seva consideració de *valor patrimonial*. Aquesta consideració queda condicionada per un fet important i alhora molt greu, que és el seu estat de conservació.

Ràpidament i resumint, podem dir que els jaciments amb pintures rupestres estan afectats, quant a la seva conservació, per un seguit de problemes que hi incideixen de manera doble:

- A) a les *pictografies*
- B) al *suport*

Els tipus de problemes són fonamentalment:

1. Trencaments (suport)
2. Erosió (pigment i suport): aigua, pols, etc.
3. Degradació: –per organismes vius (fongs, etc.)
–per reaccions químiques (formació de carbonat càlcic, modificacions del color del pigment...)

–per accions antròpiques (ratllades, grafits moderns, fumades, etc.)

Davant d'aquests problemes, les solucions passen per diferents tipus d'actuacions que no tan sols no s'exclouen sinó que es complementen i, generalment, han de portar-se a terme de manera consecutiva o paral·lela:

1. Documentació
2. Protecció: Legal ¹
  - Física: Protecció i conservació
    - a. Tancaments ²
    - b. Consolidacions: suport, pigment
    - c. Restauracions
    - d. «Camuflatges»
    - e. Trasllats
3. Difusió

Totes aquestes tasques, conjuntament amb una correcta difusió, contribuiran a aturar o, si més no, a minvar o alentir la degradació de les pintures rupestres.

1. La Ley del patrimonio histórico español, de 1985, inclou, al títol V, el paràgraf següent: «Quedan declarados bienes de interés cultural, por ministerio de esta ley, las cuevas, abrigos y lugares que contengan manifestaciones de Arte Rupestre...». D'acord amb això, tot l'art rupestre d'Espanya, independentment de la seva importància, tant si està inventariat com si no, està subjecte a la protecció que la Llei estableix per a tal BIC.

Aquesta mateixa Llei, a l'article 3.2., així com al seu desenvolupament parcial, preveu la creació de la Junta Superior de Arte Rupestre com a institució consultiva de l'Administració de l'Estat (Junta regulada per Ordre del 24 de juliol de 1986, BOE 186, de 5 d'agost). Malgrat que aquesta Junta té com a funcions informar sobre les mesures que cal prendre referents a la investigació, la conservació, la protecció i la documentació de l'art rupestre i que es preveia que aquesta Junta exercís les seves funcions mitjançant la Dirección General de Bellas Artes y Archivos, de qualsevol òrgan o entitat de l'Administració de l'Estat o de les Comunitats Autònomes que tinguin al seu càrrec la protecció del Patrimoni Històric, hom desconeix, fins al moment, que hagin estat elaborades qualsevol tipus de normes o pautes respecte a això.

Pel seu interès, resumim les recomanacions elaborades per l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura a la Reunió Internacional sobre la Conservació i la Documentació de l'Art Rupestre de la Regió Mediterrània, celebrada a Barcelona, Saragossa, Terol i Peníscola, del 28 de novembre al 2 de desembre de 1983, en les quals es fan un seguit de suggeriments i valoracions sobre aquest tema:

  - Denúncia de l'atenció insuficient per part de les autoritats competents en la matèria encarregades de la protecció i la potenciació d'aquest patrimoni malgrat el seu caràcter essencial de patrimoni mundial.
  - Necessitat urgent d'actuacions de salvament donada la fragilitat de l'art rupestre i el gran ventall de perills que l'amenacen.
  - Necessitat d'elaborar projectes de salvament per part d'equips formats per prehistoriadors, investigadors, conservadors i l'Administració.
2. Aquest és un tema difícil, ja que sovint produeixen l'efecte contrari al desitjat: són centres d'atenció i poden despertar agressivitat per la seva lectura repressora.

Proposem els «tancaments didàctics», és a dir, els que han de portar-se a terme de manera que el visitant rebí la suficient informació *in situ* sobre allò que és del seu interès i pugui arribar a entendre el motiu del tancament. Això és possible mitjançant la instal·lació al peu de les pictografies i interior dels tancaments d'uns plafons on es reproduïxien els calcs de les pintures, escala 1:1, acompanyat d'una succinta explicació del que es contempla, significació, importància com a BIC i vulnerabilitat de les mateixes.

Evidentment, a més a més, el tancament ha d'evitar eficaçment la degradació antròpica i, en gran mesura, la natural.

A partir d'aquestes anàlisis, passem a afrontar el tema de la conservació, que configura la continuació del treball «Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya».

Resumint els punts anteriorment exposats, creiem que el tema de la *protecció* s'ha d'entendre des d'una perspectiva global, és a dir:

- documentació
- estudi i propostes sobre el tractament que ha de rebre el jaciment quant a conservació i protecció.
- protecció legal o marc jurídic.
- protecció de l'espai general que envolta el jaciment.

LA INTERVENCIÓ

La intervenció directa o indirecta sobre la paret amb pictografies o sobre el jaciment en general hauria de basar-se sobre un *diagnòstic*.

Segons les directrius acceptades internacionalment sobre aquest tema, aquest diagnòstic haurà de ser el resultat d'un estudi que demostrï l'evolució més o menys ràpida de la paret, el suport o el jaciment cap a la seva destrucció y els motius o factors causants d'aquesta destrucció. Així doncs, és essencial conèixer «l'estat del suport» en el moment en el qual se n'ha començat l'estudi. Aquest estat podria definir-se com «estat zero». Reprenent aquest estudi més tard, es podrà veure si hi ha hagut modificacions d'aquest «estat zero», i en conseqüència si fa falta o no intervenir-hi. Aquest «estat zero» vindrà definit per un seguit de paràmetres, entre els quals els més importants són:

<i>Història:</i>	Modificació de l'abric, excavació, protecció, deforestació, utilització per l'home, documentació.
<i>Situació general:</i>	Planimetria de l'hàbitat Planta de l'abric, orientació, seccions Vegetació Circuit de les aigües
<i>Medi prehistòric:</i>	Entorn prehistòric (Palinologia) Tècniques dels gravats de les pintures
<i>Roques:</i>	Típus Sedimentologia, petrografia
<i>Sòl:</i>	Típus, qualitat

Retrat de la paret amb representacions:

Fisures, alvèols
Dipòsits, eflorescències
Descrostaments
Vandalisme, grafiti
Fauna, microfauna
Flora, microflora

	Estils dels gravats, les pintures i els dibuixos
	Aigua
	Intervenció tècnica (consolidacions, vernís, repintades)
<i>Aigua:</i>	Règim de pluges
	Quantitat
	Circuit en la roca
	Descolaments
	Humitat de les platges
	Composició de les aigües (pH)
	Neu
<i>Aire:</i>	Solellament
	Temperatura
	Humitat relativa
	Pressió
	Pol·lució
	Vent
	Pols en l'aire
<i>Interaccions:</i>	Aire/roca: canvi d'aigua, vapor d'aigua
<i>Flora:</i>	Plantes
	Aigües
	Bacteris
<i>Fauna i microfauna:</i>	Animals:
	cavalls, cabres, ovelles, ocells, rat-penats, insectes, abelles...
<i>Mecànica:</i>	Evolució de les fisures
	Evolució dels descrostaments
	Erosió per descolaments

Totes aquestes tasques: 1) la documentació exhaustiva de tots els jaciments, 2) el «tancament didàctic» d'alguns jaciments i 3) la diagnosi de la degradació dels jaciments i de les pintures, conjuntament amb les mesures correctores que s'hi puguin aplicar, configuren per a nosaltres el projecte «*Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya*», i com a tal varen ser recollides al projecte-proposta per a la conservació i protecció dels jaciments amb pintures rupestres de Catalunya (elaborat el 1989).

Aquestes actuacions comportaran, evidentment, la configuració d'un equip pluridisciplinari capaç de donar resposta a tot aquest tipus de problemes.